

Теруге:
Редактор

Г.Акишев

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №1,2 2008

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
1.	Ислам экономикасының және ислам банкингінің саяси-экономикалық негіздемелері	Аманжолов С.А.	Төраға кеңесшісі	10
Шетелдердің тәжірибесі				
2.	Чили мен Қазақстанның қаржы жүйелерін салыстырмалы талдау	Құбашева Н.А.	Үйлестіру департаменті	7
Семинарлар. Отырыстар. Конференциялар				
3.	Қаржылық есептілікті жасау кезінде ХҚЕС (Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарын) қолдану бөлігінде, сондай-ақ ЕУРАЗЭҚ елдері орталық банктерінің қызметкерлерін оқытуда және біліктілігін арттыруда тәжірибе алмасу	Омаров С.С., Амангелдиева А.Ө.	Бухгалтерлік есеп департаменті	2
Барлығы				18

Ислам экономикасының және ислам банкин­гінің саяси-экономикалық негіздемелері

Аманжолов С.А.

э.ғ.к., доцент

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
Төрағасының кеңесшісі

Соңғы кездері қазақстандық (бұрын – ресейдің және әлемдік) бұқаралық ақпарат құралдары беттерінде, банк және тіпті үкімет төңірегінде ислам банкин­гі тақырыбы белсенді түрде талқылана бастады. 2007 жылғы мамырда ҚҚҚ, ИДБ, ҚҚА, «БТА Банк» АҚ және Emirates Islamic Bank ҚР ҰБ, ҚР ИСМ және АӨҚО ҚРА-ның қолдауымен «Ислам банкин­гі және Қазақстандағы қаржы» конференциясын өткізді. «БТА Банк» АҚ және БАӘ-нен Emirates Islamic Bank Қазақстанда шарияттың қағидаттары бойынша жұмыс істейтін банк құруды жоспарлады. 2008 жылғы наурызда Эмир Катардың ресми сапары шеңберінде Қазақстан тарапынан «Қазына» РБҚ өкілдік етуге тиісті бірлескен ислам қаржыландыру банкін құру туралы уағдаластыққа қол жеткізілді. ҚҚА-да республикада ислам банкин­гін және қаржысын ендіру жөніндегі мәселелерді шешу және іс-шаралар жоспарын әзірлеу үшін ведомствоаралық топ құрылды. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне ислам банктерін және ислам қаржыландыру ұйымын ұйымдастыру және олардың қызметі мәселелері бойынша толықтырулар мен өзгерістер енгізу туралы» Заңның жобасы әзірленуде, ал ҚР Ұлттық Банкі ислам қаржыландыру құралдарының бухгалтерлік есебін жүргізудің әдіснамасын пысықтауда.

Мақалада ислам экономикасының жекелеген теориялық аспектілері ислам банкин­гінің Қазақстанда қалыптасуы мен дамуының ғылыми іргетасы ретінде қаралды және қазақстандық экономика ғылымы үшін осы жаңа ұғымды саяси-экономикалық зерделеуге ұмтылыс жасалды.

Баспасөз бетінде атап айтылғандай, соңғы жылдары ислам банкин­гі бизнестің төменгі сатысынан қаржы нарығының, оның ішінде ислам әлемінен тысқары барынша қарқындап өскен бөліктерінің біріне айналды. Мәселен, Inernational Financial Service, London (IFSL) баяндамасына сәйкес, Ұлыбритания Батыс Еуропада жетекші ислам қаржы орталығы¹ болып табылады. Бүгінгі күні әлемде 300 астам исламдық коммерциялық банк тіркелген. Олардың капиталының жиынтығы әлдеқашан 500 млрд. долл. асып кетті, ал жыл сайынғы өсу қарқыны кемінде 10-15% құрайды. Ислам банктері БАӘ, Иранда, Кувейтте немесе Египетте ғана емес, олардың Данияда, Германияда, Францияда және Батыс Еуропаның басқа да елдерінде, сондай-ақ Канадада, Жапонияда, Қытайда, АҚШ-та, Түркияда, Әзірбайжанда офистері бар. Қазіргі кезде шарият нормаларына сәйкес Сингапурдың, Малайзияның және Гонконгтың банк жүйелері белсенді дамуда².

Ислам қаржыландыруы шарияттың қағидаттарын негізге алатыны белгілі. Құранда өсімқорлыққа тыйым салынады, шарият бойынша берілген кредитке кез келген пайыздық

ӘДЕБИЕТ

¹ Котов А. Исламский банкинг наступает на Европу // www.rbcdaily.ru. –2008 жылғы 22 қаңтар.

² Тимур Исатаев. Бизнес в стиле шариата // «Московский комсомолец» в Казахстане. – 2008 жылғы 6 тамыз.

(номиналдық, жай және күрделі, белгіленген немесе өзгермелі) алым алуға рұқсат етілмейді. Кредиттеуден кіріс алу үшін қаржы институты кәсіпорынның тәуекелдері мен сыйлықақыларын толықтай бөле отырып, үлестік қатысушы болуға тиіс, не саудаға қатысуға және тауардың сатып алынатын өзіндік құны мен тауар сатылатын баға арасындағы үстемені ала алады. Заңды және жеке тұлғалардың депозиттеріне де сол сияқты пайыз есептелмейді. Шарият заңы бойынша, тауарлар мен қызмет көрсетудің белгілі бір түрлері (мысалы, алкоголь, темекі, қару-жарақ, ойын-сауық бизнесі, жыныстық қатынас қызметін көрсету және т.б.) кірмейтін сауда операциялары қаржыландырылады. Сауда келісім-шарттары әділдік қағидаттарына негізделуі тиіс және кез келген тараптың заңсыз баюын көздемеуге тиіс³.

Ислам банкингінің дамуын және мұсылман әлемінен тыс жерлерге таратылуын экономистер, саясаткерлер және журналистер «дәстүрлі» (зиялы, нақтырақ айтқанда - капиталистік) қаржы жүйесінің баламасы ретінде қуана құптауда. Р. Уилсон атап айтқандай, «Ислам банкі – бұл қауіп-қатер емес, ең алдымен болашаққа деген үміт және оның болашағы бар... Біздіңше, ислам қаржы-банк жүйесі біздің алдымызда капитализмнің батыстық, қытайлық немесе ресейлік үлгілерімен тұтастай іс-қимыл жасайтын капитализмнің айрықша нысаны ретінде көрініс табады. Мұндай үрдісті тек қана құптауға болады»⁴.

Ислам экономикасының қағидаттары банктік жүйеге ғана емес, әр түрлі елдердің қаржы жүйесіне кеңінен енгізіле бастады: шарияттың қағидаларына сәйкес жұмыс істейтін сақтандыру компаниялары, әр түрлі етс қорлары құрылды.

2007 жылғы екінші жартыжылдықта үдеп отырған, АҚШ-тағы ипотекалық кредиттеу дағдарысынан туындаған әлемдік қаржы дағдарысынан кейін ислам қаржы жүйесіне мүдделілік әсіресе айқын көрінді. Мұның өзі азия қаржы нарығының әлемдік қаржы коллапсы нәтижесінде болмашы дәрежеде зардап шегуіне де байланысты.

Сонымен қатар қазақстандық экономикалық әдебиетте, осы феномен бүкіләлемдік шаруашылықтың нақты дерегі ретінде сипаттауы бар барынша жан-жақты эмпирикалық материал бола тұрса да ислам банкингіні экономикалық санат ретінде теориялық талдау жоқ деуге болады⁵.

Ислам банкингінің экономикалық болмысын ұғыну үшін неғұрлым кең экономикалық ұғым – ислам экономикасының мазмұнына жүгіну қажет. Ағылшын тіліндегі шетелдік әдебиетте Islamic economics термині қолданылатындықтан, ғылыми көзқарас тұрғысынан алғанда ислам экономикасы туралы жалпы емес (қоғамдық шаруашылықтың ислам үлгісі ұғымының синонимі ретінде), атап айтқанда ислам экономикасының теориясы туралы айту дұрыс болады.

Ислам фундаментализмінің идеологиясы, теориясы және практикасы жөнінде шетелдік басылымдарда жарияланған көптеген зерттеулерде негізгі салмақ қазіргі заманғы әлемде осы барынша кеңінен тараған саяси, құқықтық, моральдық-этикалық және діни аспектілерге түседі. Бұл ретте, әдетте, саяси экономия мәселелері, сондай-ақ элементтері қандай да болмасын шамада Иран туралы айтпағанның өзінде Судан, Пәкістан, Сауд

³ В Казахстане будут развивать исламский банкинг // www.banker.kz. - 2007 жылғы 14 мамыр.

⁴ Родни Уилсон. Исламский банкинг – шанс на будущее или угроза // Middle East Online. - www.news.invictory.org. - 2007 жылғы 26 қаңтар.

⁵Қараңыз, мысалы: Валентинова Л. Кредит доверия. Исламский банкинг строится по принципу беспроцентного финансирования // Литер. - 2008 жылғы 18 қазан; Исламский банкинг становится все популярней в Европе // www.NEWSru.com. – 2008 жылғы 22 қаңтар; Зелепухин С. Приживется ли исламское финансирование в Казахстане? // Республика. – 2007 жылғы 18 мамыр; Что такое «исламский банкинг»? // www.UABanker.net. –2003 жылғы 28 қазан; В Казахстане будут развивать исламский банкинг // www.zonakz.net. –2007 жылғы 15 мамыр.; www.info.worldbank.org/etools/BSPAN/PresentationView.asp?PID=2206&EID=999.

Аравиясы сияқты елдерде жүзеге асырылатын исламизмнің экономикалық саясатының мәселелері көлеңкеде қалады.

Батыстық зерттеушілер тарапынан ислам фундаментализмінің экономикалық мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлінбеуі қазіргі әлеуметтік тапсырыспен, атап айтқанда, батыс демократиясының дамыған елдері ең алдымен исламизмнің саяси және идеологиялық экспансиясының жалған немесе нақты қауіп-қатерден және ислам жауынгерлерінің халықаралық лаңкестігінен осы экспансияның көрініс беруіне аса қатты жауап қату нысаны ретінде үрейленуімен түсіндіріледі.

Бұл мәселе бойынша ұғымы толық қалыптаспаған қазақстандық оқырманды алатын болсақ, оның бұрынғы кеңестік дәуірден кейінгі кеңістік аумағында таралу қаупіне тең дәрежеде алаңдап отырған ресейлік дерек көздерінен теріп алынған ислам фундаментализмі туралы үзінді, қарама-қайшы және көп жағдайда алдын ала кесіп-пішілген саяси-экономикалық және политологиялық материалдарды әзірше қанағат тұтуға тура келеді. Бұл таралу қауіпті Москваның ресми топтары Ресейдің «өмірлік мүдделер аясына» енгізуге дайын.

Алайда бұл мәселеде ғылыми шындықтың үстемдік алуы үшін исламизмнің идеологиялық және теориялық қарсыластарының саяси ангажирленген жұмыстарын оқумен шектеліп қоймай, тікелей бастапқы дерек көздеріне, оның ішінде исламизмнің саяси экономиясының теоретиктерінің еңбектеріне назар аудару қажет. Осындай жолмен ғана экономикалық исламизм туралы толық, объективті мағлұмат алуға және оның дерек көзін, теориясын және саясатын талдауға болады.

Ислам экономикасы институтын батыстық зерттеулерден айырмашылығы мұсылман (араб, азия etc) елдерінде бұл тақырып бойынша жан-жақты материалдар жеткілікті жинақталған. Ислам экономикасы теориясының проблемасын зерделейтін ресейлік экономистердің ішінде Р.И.Беккин, А.Ю.Журавлев, Г.Ф.Нуруллина және басқа да авторларды атап айтуға болады.

Оған қоса, ресейлік зерттеушілердің ислам экономикасы проблемасына көңіл бөлуі балама парадигма, ал кейбір жағдайда дағдарысты бастан кешірген маркстік саяси экономияның қисынды жалғасы ретінде қаралатын институционалдық бағыт аясындағы экономикалық ойды дамытудың жалпы үрдісіне де байланысты. Институционалдық экономикалық теорияның ізбасарлары Қазақстанда да бар⁶.

«Ислам экономикасы» терминін алғашқы рет мұсылман (үнді) теоретигі С.М.А.Гилани 1947 жылы ғылыми айналымға енгізді. Алайда қазіргі заманғы экономистерге сол кездерден бері қарайғы уақытта мұсылмандық экономикалық әдебиетте жалпыға ортақ бірегей және айқын анықталған «ислам экономикасы» деген ұғымның ұсынылмағанын атап айтуға тура келеді. Р.И.Беккин атап айтқанындай, мұсылмандық экономистер қалыптастырған айқындама, «...көп жағдайда сыңаржақтылығымен қолайсыз болып табылады және ислам экономикасының капиталистік немесе социалистік экономикадан айырмашылығы қандай екендігі туралы айқын түсінік бермейді»⁷.

⁶ Мәселен, «Тұран – Астана» университетінің ректоры профессор У.Ж.Алиев былай деп жазады: «Қазіргі кезде шетелдік және отандық теоретиктердің арасында бірқатар теориялық пәндерді, атап айтқанда: «институционалдық экономика», «даму экономикасы», «компаративистика», «Эволюциялық экономика», «эксперименталдық экономика», «ауыспалы экономика» немесе «ауыспалы экономиканың теориясы» және басқаларын негіздеуге талпыныс бар. Олардың ішінде классикалық саяси экономияның дәстүрлерін жалғастырушы ретінде «әлеуметтік экономия» маңызды орын алады».

Қараңыз: Алиев У.Ж. Теоретическая экономика: общедисциплинарная модель. – Алматы, «Ғылым» ҒЗО, 2001, – 63-б.

⁷ Беккин Р. Исламская экономика: между капитализмом и социализмом // Вопросы экономики. – 2007, №10, – 147-б.

Ресейлік сол автор «...шариғатқа сәйкес келетін қандай да бір идеология, іскерлік мінез-құлыққа қатысты көзқарастардың қалыптасқан жүйесі бар екенін, бірақ тұтастай алғанда экономика ауқымында осы механизмді қалай қолдану туралы айқын пікір жоқ. Басқаша айтсақ, жүйенің элементтері қалай жұмыс істейтіні туралы түсінік бар, бірақ осындай жүйе тұтас қалай жұмыс істейтіні туралы ұғым жоқ. Сонымен қатар, ислам экономикасы өзінің макроэкономикалық мақсаттары үшін микроэкономикалық негіздерді қажет етеді»⁸ деп жазады.

Соңғы тұжырыммен дауласуға болады. Мәселе мынада, ислам экономикасы, атап айтқанда, микроэкономикалық деңгейде әлемдік қаржы кеңістігінде өзінің нақты іске асырылу нысаны – ислам қаржыландыру және ислам банкингі тетіктері арқылы табысты өрістейді, оның макроэкономикалық, жүйелік-шаруашылық аспектісі туралы бұлай айта алмаймыз. Жоғарыда келтірілген, шырғалаңы жеткілікті цитатадан автор шын мәнінде онда айтылғанға керісінше – ислам экономикасының макроэкономикалық негіздерінің жоқ екеніне түсінік береді.

Қаржы-кредит саласындағы макроэкономика орталық банктердің ақша-кредит саясатында шоғырландырылған ұғымға ие болатындықтан, de facto ислам экономикалық саясатының макроэкономикалық негіздерін жоққа шығару ислам экономикасы елдерінің орталық банктерінің монетарлық стратегиясын да мойындамауды білдіреді. Сонымен қатар, ислам бағдарындағы⁹ орталық банктердің саясатына және жұмыс істеуіне арналған бірқатар теориялық жарияланымдар бар.

Аталған жарияланымдарды талдау басты проблема олардың мазмұнында емес, басқада, атап айтқанда – зерттеу методологиясының қателігінде болып табылатынын көрсетеді. Интернетте жарияланған осы теориялық құрылымдардың көбіне бірікпейтін – базалық монетарлықты және «экономикс» неоклассикалық қағидаттарды және ақша теориясына шариғаттық тәсілдерді біріктіруге тырысудан көрінетін қисындық қарама-қайшылық пен эклектицизм тән. Бұл ретте кредиттеудің жоғарғы шегіне шектеу қоятын және атап айтқанда, Иранда неғұрлым табысты қолданылатын, пайыздық ставкаға, сыйақыға (мүддеге) негізделген орталық банктердің дәстүрлі құралдарын ауыстыруға арналған Мушаракаа сертификаты (пайда нормасы құралдары), агрегирленген ақша құралдары сияқты ұғымдар қолданылады¹⁰.

Ислам экономикасы жағдайында орталық банктердің ақша-кредит саясаты теориясын және практикасын зерделеу проблеманың ауқымдылығы және тартымдылығы тұрғысынан алғанда өз алдына бөлек мақаланың тақырыбы болып табылады. Бұл жерде ислам экономикасының дефинициясына қайта оралған дұрыс.

⁸ Беккин Р. Цитата алынған еңбегі, – 152-б.

⁹Қараңыз: Dr. M. Umar Chapra. Monetary Policy in an Islamic Economy. - International Centre for Research in Islamic Economics, Jeddah, 1983; Mohsin S. Khan and Abbas Mirakhor. Monetary Management in an Islamic Economy. - J. Kau: Islamic Econ., Vol. 6, pp. 3-21 (1414 A.H./1994 A.D.); M. Umer Chapra. Monetary Management in an Islamic Economy. – Islamic Economic Studies, Vol. 4 No. 1, 1996; Dr. M. Umar Chapra. Toward a Just Monetary System, the Islamic foundation, 1985; Roger Brown. A Guide to Monetary Policy, Banking information services, 1982; Ausaf Ahmad. Instruments of Regulation and Control of Islamic Banks by the Islamic Central Banks. - Islamic Development Bank, 2000; Mohamed Ariff. Monetary and Fiscal Economics of Islam. - Selected Papers, King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia, 1982; Prof. Khorshid Ahmad. Towards the Monetary and Fiscal System of Islam. - Institution for policy Studies, Islamabad, 1981; Adam B. Elhiraika. On the Design and Effects of Monetary Policy in an Islamic Framework: The Experience of Sudan. - Islamic Research and Training Institute, Research Paper, 2004.

¹⁰ Kiaee, Hasan. Monetary Policy in Islamic Economic Framework: Case of Islamic Republic of Iran (2007) // www.mpra.ub.uni-muenchen.de.

Ислам экономикасының негізгі міндеттері, М. Н. Сиддикиға жүгінсек, барлық адамдардың: тамаққа, киімге, баспанаға, медициналық күтімге және білімге негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру; бірдей мүмкіндіктер беру; байлықты шоғырландыруды болдырмау және кіріс пен байлықты бөлудегі теңсіздікті жою; барлығына бірдей рухани өзін өзі жетілдіруге мүмкіндік беру; жоғарыда айтылған мақсаттарды іске асыру үшін тұрақтылықты және экономикалық өсуді қамтамасыз ету болып табылады»¹¹.

А.Ю.Журавлев мынадай лапидарлық анықтама береді: ислам экономикасы – «бұл мұсылмандардың қоғамның шаруашылық өмірін ұйымдастыру қағидаттары мен механизмдеріне көзқарастарының жүйесі»¹².

«Осылайша, - деп, Р.И.Беккин бар айқындауларды жинақтайды, – біз ислам экономикасын сипаттай аламыз, немесе, дұрысында, ислам экономикасының үлгісін мұсылмандық құқық нормаларына және қағидаттарына сәйкес шаруашылық жүргізу жүйесі ретінде сипаттай аламыз ... Тиісінше, осы феноменді зерделейтін ғылым да сондай-ақ ислам экономикалық ғылымы деп аталуы мүмкін»¹³.

Экономистер ислам экономикасын дәстүрлі түрде қоғамның дамуын формациялық кезеңдеудің тұрғысынан қарайды (капитализм – социализм) және оны орта бөлікке «орналастырады», бұл төменде көрсетілгендей, аса дұрыс емес. Ислам экономикалық үлгісінде капиталистік және социалистік шаруашылық жүргізу жүйелерінің кемшіліктерін жеңуге болады делінеді¹⁴.

Р.И.Беккиннің пікірі бойынша, ислам экономикасының баламалылығы онда капиталистік қана емес, сонымен қатар социалистік экономиканың ортақ белгілері бар екендігін жоққа шығармайды. «Демек, ислам экономикасын базалық қағидаттары, тиісінше социализмнің және капитализмнің белгілі бір даму сатыларында шаруашылық жүргізудің кейбір социалистік және капиталистік әдістеріне қайшы келмейтін шаруашылық жүргізу жүйесі ретінде сипаттауға болады»¹⁵.

Бұл жерде жалпы сипаттағы ескерту жасаған жөн. Ислам экономикасының және капитализмнің саяси экономия тұрғысынан қарағанда тектік белгілері абсолютті бірдей – бұл өндіріс құралдарына және тауар өндірісіне жеке меншік, нарықтық қарым-қатынас. Олардың бастапқы және негізгі өндірістік қарым-қатынастарының (К. Маркс бойынша тиісінше тауар және капитал) мәні бірдей. Сонымен қатар ислам экономикасының генетикалық тұрғыдан капиталистік экономикалық жүйеге ұқсастығы болады және нысаны Құран өсиеттерінің ықпалынан түр-сипаты ғана өзгерген болып табылады.

Ислам экономикасының капитализммен генетикалық байланысы дегеніміз олар үшін ортақ субстанцияға (философиялық терминология бойынша: «бастауына») – жеке меншікке және тауар өндірісіне келіп саятын тарихи емес, қисындық себеп-салдар байланысы.

Ислам тарихи тұрғыдан алғанда шарифатқа негізделген шаруашылық жүргізу нысаны сияқты мәдени-өркениеттік композиция, б.з. VII ғасырында Араб Халифатының күшеюіне байланысты шаруашылық жүргізудің капиталистік жүйесінің қалыптасуынан көп бұрын пайда болды. Алайда мұсылман елдеріндегі теократиялық мемлекеттің орасан зор мәдени-шаруашылық рөлі капиталистік қарым-қатынас белгілерінің дамуын айтарлықтай тежеді, бұл кезде Еуропа қалаларында өсімқорлық кеңінен таралып, орта ғасырдың өзінде

¹¹ Siddiqi M.N. Teaching Economics in Islamic Perspective. – Jeddah: King Abdulaziz University. 1996. – P. 6 - 7 (Цитата: Беккин Р. Цитата алынған еңбегі, – с. 151).

¹² Журавлев А.Ю. Концептуальные начала исламской экономики // Исламские финансы в современном мире: экономические и правовые аспекты / Под ред. Р.И.Беккина. – М.: Ummah, 2004, – с. 5.

¹³ Беккин Р. Цитата алынған еңбегі, – 153-б.

¹⁴ Aziz T.M. An Islamic Perspective of Political Economy. The Views of (late) Mohammad Baqir al-Sadr // www.al-islam.org/al-tawhid/politiceconomy; Necmettin Erbakan. Adil ekonomik duzen. Ankara, 1992 // www.necmettinerbakan.org.

¹⁵ Беккин Р. Цитата алынған еңбегі, – 152-б.

капитализмге тән элементтер айқындала бастады. Осы арқылы ислам экономикасының жүйе ретінде мезгілінен кеш онтологиялық, «болмыстық» ресімделуі және «ислам экономикасы» ғылыми терминінің пайда болуымен түсіндіріледі.

Ислам экономикасының шаруашылықты ұйымдастыруды жоспарлау элементтерінде және оның әлеуметтік бағытталуында көрініс тапқан «социалистігі» өтпелі немесе кіріктірілген экономикалық нысандарды ашып көрсету сияқты өзгешелік бар, әлемдік экономикаға ортақ ұғым - постиндустриалдық қоғам және аяқталмаған бәсекелестік жағдайларында капитализмнің және социализмнің жуықтауына бағытталған үрдіс. Осы тұрғыдан алғанда ислам экономикасы нарықтық экономиканың «таза» (классикалық, дәстүрлі, жетілдірілген – осылардың қайсысы болмасын), сонымен қатар іс жүзінде ешкім қолданбайтын үлгілеріне қарағанда әлеуметтік бағдары бар нарықтық экономикаға анағұрлым жақын тұрады.

Тиісінше, ислам экономикасы – өндірістің айрықша тәсілі емес, капитализмнен және социализмнен айрықша қандай да болмасын «үшінші жол» да емес деп түйіндеуге болады. Ислам экономикасы тек қана шаруашылық жүргізудің мұсылмандандырылған жүйесін ғана білдіреді, капитализмнің экономикалық үлгісі немесе неғұрлым нақтырақ айтатын болсақ, капитализмнің экономикалық механизмі (қоғамның шаруашылық өмірінде маңызды, терең өндірістік қарым-қатынастарды іске асырудың нақты нысандары ретінде).

Ислам экономикасының көптеген зерттеушілері оның мультидисциплинарлық зерттеу объектісі болып табылады деген пікірге тоқталады¹⁶. «Осылайша, ислам экономикасының міндеттерін айқындау кезінде өткір мәселе ретінде әмбебап және жалпы адамзаттық сипатқа ие исламдық рухани және моральдық құндылықтарды іске асырған жөн. Бұл ислам экономикасының таза экономикалық проблематика шеңберінен шығуына, жай экономикаға қарағанда ауқымдырақ болуға мүмкіндік береді. Ислам экономикасында негізгі назар аудару барынша экономикалық, сонымен қатар этикалық проблемаларға да тиесілі»¹⁷.

Ғылымның даму тарихынан зерттеу объектісінің мультидисциплинарлығы, маргиналдығы оның дамымағандығын, құрылымдық жүйесінің әлсіздігін және ең соңында, айтарлықтай зерделеу пәнінің (оны «әр түрлі ғылымдар тоғысында» қараған кезде) жоқтығын және тиісінше, қатаң ғылыми тәртіптің жоқтығын білдіреді. Бұған ислам экономикасының адептерінің өзі назар аударады.

Мәселен, А.Ю.Журавлев «...ислам экономикасы мынадай: құбылысты түсіндіру, осы негізде дамуды болжау және қалай болуы тиіс деген сұраққа емес, не болып жатыр деген сұраққа жауап беру деген үш талапқа толық жауап бере алмайтындықтан, теория атануға үміттеніп алмайтынын» дәл байқаған¹⁸.

Тұтастай алғанда, ислам экономикасына позитивтік экономикалық теорияның емес, нормативтіктің белгілері тән, бұл оны социализмнің бұрынғы маркстік-лениндік саяси экономиясына жақындатады. Исламдық дін оқуы догматтарының ислам экономикасының өн бойына еніп алғаны соншалықты, шаруашылық жүргізудің барлық деңгейлерінде экономикалық субъектілер қызметінің моральдық-этикалық және мінез-құлықтық стереотиптерін де нұсқап (реттеп) отырады. Ислам экономикасының теориясы үшін басты императив және мақсат эмпирикалық немесе эконометрикалық сипаттау (a-la Economics) және экономикалық құбылыстар мен заңдылықтарды теориялық тұрғыдан түсіндіру емес: «шариғат қағидаларына сәйкес қалай болу керек» дегенді міндеттеу қағидатының салтанат құруы болып табылады. Әлемдік дін ретінде исламның мәдени-өркениеттік композиті исламизмнің басым экономикалық теориясы ретінде мүдде білдіреді.

Жоғарыда айтылғандар ислам экономикасының теориясын қалыптасу деңгейіндегі салыстырмалы түрде жаңа экономикалық мектеп ретінде өмір сүру құқығынан айырмайды. Пәкістаннан шыққан Мұхаммад Омар Чапра: «Ислам экономикасы дәстүрлі «экономикс»

¹⁶ M. Umer Chapra. Islamic Economics: What It Is and How It Developed // www.eh.net.

¹⁷ Беккин Р. Цитата алынған еңбегі, - 152-б.

¹⁸ Журавлев А.Ю. Цитата алынған еңбегі, - 5-б.

жауап бере алмайтын мәселелерге жауап беруге қабілетті болған жағдайда ғана қажет» екендігін әділ байқаған¹⁹.

Сонымен қатар, ислам экономикасының ислам банкингінің жұмыс істеуіне қатысты практикалық аспектілері мен ұсынымдары формальды-құқықтық және этикалық діни постулаттары бар теорияға қарағанда өзі анағұрлым үлкен қызығушылық тудырады.

Теорияның әсіресе қалыптасу кезеңінде практикадан кейін қалатыны белгілі. «Проблема мынада, - деп жазады Р.И.Беккин, - ислам экономикасының дамуы іс жүзінде көптеген өзекті экономикалық проблемаларды теориялық пайымдаудан алда»²⁰ (шындығында, автордың мұндай тұжырымы оның жоғарыда келтірілген ислам экономикалық теориясына қатысты сентенциясымен үйлеспейді).

de facto экономикалық заңдылықтардың және өндірістің қандай да болмасын тәсілінің өндірістік қарым-қатынастарының әмбебап сипатын теріске шығара отырып, Р.И.Беккин кезекті терең пайымдалған өрескелдікке жол береді. Ол былай деп жазады: «Ислам экономикасының капитализмнен және социализмнен айырмашылығы – бұл басынан бастап бірде бір мемлекетте тұрақты «тіркелімі» жоқ трансұлттық құбылыс. Кез-келген жағырапиялық міндеттілік оған қолданылмайды»²¹. Автордың қисынын негізге ала отырып, капитализм және социализм қоғамдық өндірістің «трансұлттық» нысандары болып табылмайды және жергілікті жағырапиялық (ұлттық) шектеулері бар, бұл шындыққа сәйкес келмейді.

Исламизмнің кейбір теоретиктері соның негізінде мұсылмандық экономикалық интеграция жүзеге асырылуы мүмкін ислам экономикасы үлгісінің бірегейлігі туралы мәселе көтереді. Атап айтқанда, бірқатар ислам елдерінде аты мәлім ислам фундаментализмінің және Түркияда билік басындағы Әділдік және даму партиясының (AK parti) идеологы Н. Эрбакан «Справедливый экономический порядок» кітабында мынаны мәлімдейді. Түркия, «... Батыстың қызметшісі болуды доғара отырып, ұлттық менталитетке қайтып оралуы қажет және Әділ экономикалық тәртіп орнатуға, Әділ тәртібі бар мұсылман елдері кіретін Ислам жалпы нарығын (сонан кейін «Мұсылман мемлекеттерінің қауымдастығын») құруға бастамашы болуы тиіс»²².

Н. Эрбакан «әділ экономикалық тәртіп» дегенді ислам экономикасына бара-бар экономикалық механизм, қоғамдық шаруашылық құрылыс деп түсінеді. Сондай-ақ цитата келтіріліп отырған автордың шаруашылық қызмет субъектісі ретіндегі ұлттың экономикалық менталитеті ұғымына көзқарасы да назар аударуға тұрады, бұл Р.И.Беккиннің ислам экономикасының «трансұлттығына» қатысты үзілді-кесілді пікірінен біршама өзгеше.

Осыған байланысты экономикалық дамуда ұлттық негізделу туралы және атап айтқанда нарықтың «ұлттық бет-бейнесі» туралы мәселеге кейбір айқындылықтар енгізу қажет²³.

Саяси экономия өз пәнінің ерекшелігіне орай жекелеген елдердің экономикалық дамуындағы геоэкономикалық, ұлттық негізделген және басқа да ерекшеліктері сияқты өте күрделі әрі көпжоспарлы сұраққа қанағаттанарлық жауап бере алмайды (және беруге тиіс емес). Бұл басқа, жеке сипаттағы, ғылыми – елтану пәні. Керісінше, экономикалық теорияның өзінің жалпы, әмбебап, олардың табиғи-тарихи дамуының өндірістік қатынастарының қандай да болмасын даму сатысында барлық елдерге және халықтарға тән ұлттық-ерекшелігінен айырылған тікелей зерттеу пәні бар. Алайда, бұл - нақты, оның ішінде іс жүзінде – экономикалық механизм деңгейінде өндірістік қарым-қатынастар іске

¹⁹ Chapra M.U. What is Islamic Economics? – Jeddah: IRTI, 2001. P. 51.

²⁰ Беккин Р. Цитата алынған еңбегі, - 155-б.

²¹ Беккин Р. Цитата алынған еңбегі, - 150-б.

²² Necmettin Erbakan. Adl ekonomik duzen. Ankara, 1992 // www.necmettinerbakan.org.

²³ Осы проблема бойынша нақтырақ қараңыз: Аманжолов С.А. Некоторые соображения о связи политики, экономики и ментальности нации // Азия: экономика и жизнь. – № 16, апрель 1994 г. – С. 4.

асырылатын конфессионалды – және ұлттық негізделген, өзіне тән ерекшелігі бар нысандарды саяси-экономикалық зерттеуді мүлдем жоққа шығармайды.

Осыған сәйкес нарық заңдары да әмбебап және қандай да болмасын «ұлтқа» тәуелді емес: ұғымдық деңгейде американдық, жапондық, түріктік, славяндық нарық, «кавказ ұлтының» немесе қазақстандық нарық жоқ (әрине, мұнда нарық базар немесе «барахолка» емес, экономикалық санат ретінде алынып отыр). Негізінен алғанда, нарық капитализмнің жалпыпланетарлық әмбебап экономикалық механизмі болып табылады және оның шаруашылық нысаны – бұл қарапайым шындық баяғыда, меркантилистер және физиократтар заманынан бері триумф болып табылады.

Қандай да болмасын елдің ішкі нарығы туралы айтуға болады, бірақ қалай да «этникалық» нарық туралы емес. Тіпті болмағанда, нарықтың жалпыға ортақ заңдарын іске асырудың қандай да болмасын елдің заңнамасынан бастап конфессионалды, демографиялық, жағырапиялық және басқа да өзіне тән ерекшелік жағдайларымен аяқталатын, оның ішінде экономикалық қызмет субъектілерінің бірі ретінде ұлттың өзіне тән ерекшелігін оның ұлттық ерекшеліктері туралы көптеген факторлармен айқындалатын ұлттық ерекшеліктер туралы айтуға болады. Экономикалық қатынастардың мәні және олардың, оның ішінде ұлттық, аймақтық «елтану» деңгейінде көрініс беруінің нақты нысандары бар.

Сондықтан экономикасы ауыспалы елдер үшін өзекті экономиканың ұлттық үлгісін жасау міндеті тіпті де абсолютті түрде бірегей нарықтық механизмді жасауды білдірмейді және онымен ұштаспауы да мүмкін. Бұл жағдайда әңгіме басқа елдердің нарықтық экономикасы үлгілерінің детальдарында тудырмау, ал органикалық тұрғыдан, ең жоғары тиімділікпен, әр түрлі елдердің мәдени, діни немесе ұлттық ерекшеліктерімен нарықтың жалпыға ортақ әмбебап қағидалары мен заңдарын ұштастыру туралы ғана жүруі мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарды «нарықтық менталитетке де» жатқызуға толық құқық бар – пайымдаудың нарықтық түрі негізінде қандай да болмасын этностың ұлттық ерекшеліктеріне тәуелсіз, смиттік «Homo economicus» оның индивидуализммен, рационализммен, меркантилизммен, прагматизммен және басқа да «измдермен» бірге сана және дүниетаным жатыр.

Және осы мағынасында Рокфеллердің және Фордтардың американдық «эгоцентрикалық нарықтық менталитетінің» қалмақ Кирсан Илюмжиновтың, қазақ Райымбек Баталовтың немесе қытай Моу Цичжуннің нарықтық менталитетінен айырмашылығы шамалы, алайда соңғылары «азиялық менталитетпен» санасуға және өз кезегінде, қазіргі кезде нарықтық шаруашылық заңдарының икемделмейтін қысымынан айтарлықтай түрлендірілетін «дәстүрлі ұлттық Шығыс» талаптарымен оның қауымдық-тектілік рухани субстратымен бейімделуге санасуға мәжбүр болады.

Осылай бола тұрса да, нақты гносеологиялық деңгейде экономикалық механизмді (оның ішінде ислам экономикасын) зерделеу кезінде проблеманың өркениетті-культурологиялық аспектісінен абстракциялану мүмкін емес: азиялық дүниетанымның, еуропалық-американдық рационализмнен айырмашылығы, адамды жоғары дәрежеде оның тектік қасиеттерімен (тілмен, дәстүрлермен, әдет-ғұрыптармен, этникалық бихейвиористикамен және т.б.) байланыстырады. Транзиттік экономикасы бар елдер үшін қалай болғанда да нарықтық экономикасының әмбебап заңдары бар ұлттардың экономикалық мінез-құлқында ұлттық-детерминирленген өзара үйлестіру нысандарын іздеу маңызды болып табылады, мысалы, Жапония Мэйдзи (Мэйдзи исин) революциясынан кейін.

Жаңа экономика тарихы дамушы африка, латын америкасы, азия, сондай-ақ бұрынғы социалистік елдердің мысалында экономикалық дамудың «үшінші жолын» іздеудің болашағы жоқ екендігін сенімді дәлелдеді. Капитализмге генетикалық байланысты нарықтық экономика (К.Марксті түпкілікті ұмытпағандарға арналады) және социалистік, жоспарлы экономика (іс жүзінде өз мезгілінде емес және бөтен елде теріс «болған») нағыз абстрақтық, мәнді деңгейде айырмашылығы бар.

«Үшінші жол» - егер оны нарықтың және жоспардың симбиозы болып табылатын бұрынғы индустриалдық елдердің аралас емес, конвергентті экономикасы деп түсінетін болсақ – ол мүмкін емес. Және Клод Акенің аймақтық-айрықша «Африканың саяси экономиясы» және Н. Эрбаканның «әділ экономикалық тәртібі», және «үшінші жолдың» басқа да идеялық-теориялық құрылымы оларды мұқият зерделеген кезде социализмнің және капитализмнің мұқият камуфлирленген нұсқалары ғана болып шығады.

Мысалы, ислам қаржыландыруының басты парызы бойынша заемшының пайдаларына (кірістеріне) кредитордың қатысу қағидатына негізделген берілетін заемдардың мерзімділік және қайтару шарттарымен пайызсыз (тегін) кредиттеуді ұсынады. Мәні бойынша, бұл кредиттеудің және капиталды әр түрлі инвестициялық жобаларға салудың дәстүрлі (оқыңыз - капиталистік) банктік кредиттеумен салыстырғанда бұрынғыдан да өткірленген және агрессиялы нысанын білдіреді, себебі исламдық кредиттеу заемшыны бастапқы жекеменшік үлесінен айыру болып табылады. Сондықтан ислам банкингі несие пайызы арқылы «жабайы» капиталистік пайдаланудың орнына, қарапайым тілмен айтатын болсақ, заемшыны пайдасын банкпен «бөлісуге» және ең маңыздысы өз мүлкін ресми емес басқаруға мәжбүрлей отырып, рейдерлікті қолданады.

Ислам экономикасының теориясында және практикасында тағы да мысалы, ақша, кредит, салық салу табиғаты мәселелеріне қатысты, журналға арналған осы мақала көлемінің шектеулі болуына байланысты қарастыру қиынға соғатын көптеген даулы тұстары бар. Ислам экономикасының проблемалық мәселелерін талдау отандық экономистердің еңбектерінде бұдан әрі дамиды деп үміттенуге болады.

Осылайша, ислам экономикасының теориясы – экономика ғылымының жаңа, өзіндік ерекшелігі бар бағыты, ол болашақта Қазақстанда ислам банкингінің нысандары мен әдістерін ұсыну бойынша нақты ұсынымдарды зерделеуге, жүйелеуге және пысықтауға мүмкіндік береді. Ислам қаржыландыру қағидаттарын ендірудің бастапқы кезеңіндегі үкіметтің және монетарлық биліктің басты міндеті осы шарихат қағидаттарының өз негізінде қолданылып жүрген континентальдыққа, республиканың банктік заңнамасына, бухгалтерлік есеп, салық салу, ислам сукук-облигацияларын шығаруға, айналысқа жіберу мен өтеу бойынша және ислам банктерінің Қазақстанның аумағында жұмыс істеуін қамтамасыз ететін басқа да құқықтық новеллалардың, нормативтік механизмдердің жедел бейімделуі болып табылады.

Чили мен Қазақстанның қаржы жүйелерін салыстырмалы талдау

Құбашева Н.А.,
«ҚР Ұлттық Банкі» ММ
Үйлестіру департаменті экономикалық басқармасының
бас маманы – экономисі

Мақалада Чилидің ақша-кредит саясатына және белгіленген кірістілік нарығына қысқаша шолу берілген, онда қаржы секторының жекелеген сегменттеріне, атап айтқанда Чилидің инвестициялық құралдары мен инвесторлар контингентіне шолу, сондай-ақ Қазақстанның осындай тәжірибесі қамтылған.

Чилидің Орталық Банкінің мақсаттары валютаның тұрақтылығы мен ішкі және сыртқы төлемдердің қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету болып табылады. Банк Чилидің ақша-кредит және валюта саясатының жүргізілуі, сондай-ақ елдің қаржы нарығы мен капитал нарығының кейбір реттеуші аспектілері үшін жауапкершілік атқарады. Орталық банктің дербестігі орталық банктің мемлекеттік секторды кредиттеуіне конституциялық тыйым салумен күшейтілген.

Қазақстан Ұлттық Банкінің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасындағы баға тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. Негізгі мақсатын жүзеге асыру үшін Ұлттық Банкке мынадай міндеттер жүктелген: мемлекеттің ақша-кредит саясатын әзірлеу және жүргізу; төлем жүйелерінің жұмысын қамтамасыз ету; валюталық реттеуді және валюталық бақылауды жүзеге асыру; қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал ету. Қазақстан Республикасының Үкіметін тікелей қаржыландыруға Қазақстан Ұлттық Банкіне рұқсат етілмейді. Республикалық бюджеттің дефицитін Ұлттық Банктің тікелей кредиттеу практикасы 1998 жылдан бастап тоқтатылған.

Чилидің Орталық Банкі ақша-кредит саясатын инфляциялық таргеттеу негізінде жүргізеді. Чилиде инфляциялық таргеттеу 1990 жылғы қыркүйектен басталды, орталық банк сол уақытта 1991 жылға арналған инфляциялық мақсатын жариялады. 1991 – 1999 жылдар аралығында инфляциялық таргеттеу айырбастау бағамынан басым бола отырып жүзеге асырылды. Айырбастау бағамын қолдау жөніндегі міндеттеме 1999 жылы жойылды.

Жылдық есептелген, тұтынушылық бағалар индексында көрсетілген инфляция қарқынының мақсаты плюс/минус бір пайыздық тармақ аралығымен 3% құрады. Инфляцияның осы үздіксіз мақсаты Ұлттық статистика институтының есептеріне негізделген. Операциялық мақсат орталық банктің инфляцияны жылдық есептеуді 2 жыл ішінде 3% шегінде жоспарлау болып табылады. Бұл орталық банктің мақсатты инфляцияны осы кезеңнің аяғына ұстап тұруға ұмтылысын білдіреді.

Соңғы бірнеше жылда Чилидегі инфляция төмендеп, шын мәнінде тұрақтандырылды. Жылдық инфляция долларға номиналдық валюта бағамының екі бағытта кездейсоқ күрт өзгергеніне қарамастан 1999 жылғы қыркүйекте таргеттеу режимі толық енгізілген сәттен бастап орташа алғанда 3,1% құрайды.

Тұтынушылық бағалар индексі 1998 жылғы желтоқсанда енгізілген. Оның есебі 1996-1997 жылдары жүргізілген кірістер-шығыстар санағына негізделген. ТБИ-ға тауарлар мен қызмет көрсетулердің 483 атауы енгізілген және ТБИ өлшеу тек астанада, Сантьяго қаласында ғана жүзеге асырылады. ТБИ тауарлар мен қызмет көрсетулер арасында тепе-тең шамада бөлінген. Индекстегі ең жоғары деңгейді тиісінше 27 % және 20 % үлес салмақпен тағам өнімдері және тұрғын үй құрайды.

Орталық банк сондай-ақ инфляцияның IPCX және IPCX1 деп аталатын индекстер кіретін балама индекстерді де қадағалайды. IPCX көрсеткішіне энергияның, жемістің және көкөністің бағалары кірмейді. Бұл – Чилидегі базалық инфляцияның ресми индексі. IPCX1

көрсеткіші қаржылық қызмет көрсету бағалары, кейбір индекстелген бағалар және үкімет реттейтін кейбір бағалар есептелмеген базалық көрсеткішті көрсетеді.

Қазақстан Ұлттық Банкі инфляциялық таргеттеуді ендіру шеңберінде 2004 жылдан бастап инфляция бойынша бағдарды белгілеуде, бұл сондай-ақ теңгенің айырбастау бағамы бойынша бағыттарды белгілеуді болжамайды.

Қазақстандағы инфляция Астана және Алматы қалаларындағы, барлық облыс орталықтарындағы және қалалар мен аудан орталықтарының іріктелген тобы бойынша халықтың жеке тұтынуы үшін сатып алынатын тауарлар мен қызмет көрсетулер бағаларының жалпы деңгейінің өзгерісін сипаттайтын ТБИ негізінде есептеледі. Инфляцияны есептеуге арналған тұтыну қоржыны үй шаруашылықтары шығыстарының құрылымын көрсетеді және халық тұтынуында айтарлықтай үлесі бар 508 тауарлар мен қызмет көрсетулер кіреді.

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі 2004 жылдан бастап базалық инфляцияны есептеуді әр түрлі 5 әдістеме бойынша жүзеге асырады: 1-базалық инфляция: көкөніс, жеміс-жидек, бензин және көмір бағаларының өсуі есепке алынбаған инфляция; 2-базалық инфляция: көкөніс, жеміс-жидек, реттелетін қызмет көрсетулер және энергия ресурстары бағаларының өсуі есепке алынбаған инфляция; 3-базалық инфляция: бағалардың 5 ең жоғары және 5 ең төменгі өсімі есепке алынбаған инфляция; 4-базалық инфляция: trimmed mean²⁴; 5-базалық инфляция: ТБИ медианасы.

Чилидің Орталық Банкі өзінің ақша-кредит саясатын банкаралық овернайт ставкасына әсер ету арқылы жүргізеді. Бұл құрылым 1995 жылғы мамырдан бастап енгізілді. 2001 жылғы тамыздан бастап ақша-кредит саясатының пайыздық ставкасы номиналдық көрсетумен белгіленді.

Айырбастау бағамының саясатын жүзеге асыру шеңберінде Чилидің Орталық Банкі тек ерекше, экономикаға теріс әсер ететін, песоны асыра қайта бағалау не құнсыздануы болған жағдайда ғана тікелей немесе хеджирлеу (айырбастау бағамын сақтандыру) құралдарын беру арқылы валюта нарығында басымдық жүргізуге құқылы. 1999 жылғы желтоқсанда еркін өзгермелі айырбастау бағамы режиміне көшкеннен кейін, орталық банк валюта нарығындағы басымдық туралы тек екі рет хабарлады: 2001 жылғы тамызда және 2002 жылғы қазанда.

Сондай-ақ, орталық банктің басқаруында төлем балансының капиталы қозғалысының шоты бар. Қазіргі кезде капиталды басқару бойынша, ең төменгі немесе резервтік талаптар нысанындағы қандай да болмасын шектеулер жоқ.

Соңғы үш он жыл ішінде Чилиде капиталдың алып-сатарлық қысқа мерзімді ағындарын шектеу мақсатында капиталды басқару жөніндегі тәжірибе жүргізілді. 1978 және 1982 жылдар арасында капиталды басқару құралдары аса қатаң, акционерлік капиталға инвестицияларды қоса алғанда өтеу мерзімі 5,5 жылдан аз болатын капитал ағынының алдын алатындай болды.

1991 – 1998 жылдар аралығында Чилидің Орталық Банкі капиталды басқарудың аса қатаң емес әдістерін пайдаланды, олар іріктелген капитал ағыны бойынша резервтік талаптарды белгілеуге қатысты. 1991 жылғы маусымнан бастап портфельдік инвестициялардың барлық ағынына 20% мөлшердегі резервтік талаптар нормасы белгіленді. Осындай резервтерді орталық банк ең кемі 90 күн және ең көбі бір жыл сақтады. 1992 жылғы мамырда шетелден қарыз алу бойынша резервтік талаптар 30% дейін көтерілді. 1995 жылы 30%-дық резервтік талаптар шетелде шығарылған борыштық міндеттемелерді, сауда қызметін қаржыландыратын сыртқы кредит желілерін, шетел валютасындағы депозиттерді және портфельдік инвестицияларды қоса алғанда капитал ағындарының ауқымды диапазонын жабу үшін ұзартылды.

Азиядағы қаржы дағдарысы кезеңінде капитал ағындарының күтпеген бәсеңдеуіне жауап ретінде, орталық банк 1998 жылғы маусымда резервтік талапты 30%-дан 10%-ға дейін

²⁴ Реттеуші орташа мән.

төмендетті. Үш ай өткеннен кейін орталық банк резервтік талапты 0%-ға дейін төмендетті, бірақ бір жылдық ең төменгі талапты сақтады. 2000 жылдан бастап капиталды басқару шараларының көпшілігі біртіндеп жойылды. 2000 жылы шетелден капитал ағынына арналған бір жылдық ең төменгі талап жойылды және пайызсыз резервтік талап белгіленді.

Қазақстан Ұлттық Банкі баға тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған, сондай-ақ Ұлттық Банктің екінші деңгейдегі банктермен операциялар бойынша сыйақы ставкаларын реттеу және банкаралық ставкаларға тиісті әсер ету арқылы ақша-кредит саясатын жүзеге асырады.

АКС жүргізу шеңберінде екінші деңгейдегі банктердің депозиттері мен заемдар бойынша сыйақы көлемі мен ставкаларын реттеу мақсатында Қазақстан Ұлттық Банкі 2006 жылдан бастап екінші деңгейдегі банктердің ішкі міндеттемелері үшін 6 пайыз мөлшерінде және олардың өзге міндеттемелері үшін 8 пайыз мөлшерінде ең төменгі резервтік талаптардың нормативтерін белгіледі.

Капитал қозғалысына байланысты валюта операцияларына қатысты 2007 жылғы 1 қаңтардан бастап лицензиялау талабы толығымен жойылды. Валюта операцияларының түріне және сомасына қатысты олар Ұлттық Банкте тіркеуді не Ұлттық Банкте жүргізілген операция туралы хабарлауды талап етеді.

Чилидің белгіленген кірісі бар қаржы құралдары нарығына Орталық Банктің қазынашылық борыштық міндеттемелері, борыштық бағалы қағаздары, спот-операциялар, форвардтық келісім-шарттар және своп операциялары кіреді.

Чили Үкіметі эмиссиялайтын қазынашылық борыштық міндеттемелер песоға деноминирленген 20 жылдық инфляциялық-тәуелді қазынашылық борыштық міндеттемелер (BTUs) және 10 жылдық қазынашылық борыштық міндеттемелер (BTPs) болып бөлінеді. Шетелдік инвесторлардың осы құралдарға қатысуы біршама шектелген, бұл осы орналастырулардың шамалы мөлшеріне және осы құралдардың салыстырмалы түрде төмен кірістілігіне әкеп соғады.

Чилидің Орталық Банкі 1990 жылы кірісі белгіленген (PRCs) инфляциялық-тәуелді ұзақ мерзімді құралдарды шығарды. Кейінірек, банк доллардағы (PRDs) және песодағы (PDBC) борыштық міндеттемелер шығара бастады. Орталық банк осы құралдарды шығара отырып, орталық банктің борыштық міндеттемелерін өтеу мерзімін ұлғайтуға; жергілікті компанияларға валюталық тәуекелді хеджирлеуге және борыштық міндеттемелердің құрылымын инфляцияның неғұрлым төмен деңгейі және ақша-кредит саясатын номиналдау негізінде өзгертуге көмектесетін құралдарды қамтамасыз етуге ұмтылды.

2002 жылдың екінші жартысында орталық банк орталық банктің песоға деноминирленген жаңа борыштық міндеттемелерін (BCPs) шығара бастады. Ол сондай-ақ 1990 жылы шығарылған тиісінше PRCs және PRDs борыштық міндеттемелерін ауыстырған инфляциялық-тәуелді өлшем бірлігімен (BCUs) және долларға деноминирленген (BCDs) борыштық міндеттемелерді шығара бастады.

Орталық Банк айына 1 рет 2 және 5 жылдық BCPs және 5 және 10 жылдық BCUs шығарады, сондай-ақ аптасына 2 рет 1 айлық және 3 айлық PDBC аукциондарын жүргізеді. Келесі жаңа эмиссияның графигі әдетте әрбір айдың екінші аптасында жасалады.

Чилиде шетел валютасы нарығы жақсы дамыған. Спот-операциялар және қысқа мерзімді (360 күнге дейін) форвардтық номиналды келісім-шарттар нарықта қаражатты жеткізу және жеткізбей айналыста болады. Чили песосындағы неғұрлым белсенді эксаумақтық (оффшорлық) қаржы нарығы қаражат жеткізілмейтін индексті форвардтардың нарығы болып табылады.

Сондай-ақ жеткізілім жасалмай аумақтық форвард нарығында айналыста болатын, 1 айдан 1 жылға дейінгі төлем мерзімі бар UF-пен²⁵ көрсетілген, жеткізілім жасалмайтын

²⁵ Unidad de Fomento немесе UF – песоға деноминирленген шоттың инфляциялық-индекстелген бірлігі. Өтпелі экономикасы бар басқа елдер сияқты Чилидің де жоғары инфляция кезеңдерінің салдары болып табылатын осы инфляциялық-индекстелген бірлігі бар. Осы бірлік ипотекалық облигациялар, корпоративтік облигациялар,

инфляциялық-тәуелді форвардтар – қаражат жеткізілмейтін индекстік форвардтарды бөлуге болады. UF-ғы форвардтық келісім-шарттар инвесторларға 1 жылға дейінгі ай сайынғы инфляцияны қадағалауға мүмкіндік жасайды. Қазіргі уақытта UF-ғы, жеткізілім жасалмайтын эксаумақтық форвард нарығы жоқ.

Пайыздық ставкалардың свопына туынды қаржы құралдары болып табылатын, олармен сауда аумақтық және эксаумақтық қаржы нарықтарында биржадан тыс нарықтың неғұрлым өтімді және белсенді пайыздық ставкалары бойынша жүзеге асырылатын CLP/Самага своптары және UF/Самага своптары кіреді. Көрсетілген нарықтар инвесторларды номиналдық және нақты жергілікті пайыздық ставкаға қосарланған әсер етуге тікелей кіру мүмкіндігімен қамтамасыз етеді.

CLP/Самага своптары (Чили песосымен белгіленген номиналды және өзгермелі пайыздық ставкамен алмасу) – бұл бір тарап Чили песосымен белгіленген шартты сома бойынша белгіленген номиналдық пайыздық ставканы төлейтін биржадан тыс туынды қаржы құралдары. Басқа тарап оның орнына Чили песосындағы сол шартты сома бойынша ақы төлеу кезеңінің аяғындағы ICP индексінің ақы төлеу кезеңінің басындағы ICP²⁶ индексіне арақатысымен ұсынылған Самага овернайт ставкасын төлейді. Шартты сома төлемнің мерзімдеріне қатысты болмайды.

UF/Самага своптары (UF-пен белгіленген нақты және өзгермелі пайыздық ставкамен алмасу) – бұл бір тарап UF инфляциялық-индекстелген бірлікпен көрсетілген шартты сома бойынша белгіленген нақты пайыздық ставканы төлейтін биржадан тыс туынды қаржы құралдары. UF/Самага своптары пайыздық ставкалардың инфляциялық-тәуелді своптары болып табылады. UF-ғы шартты сома есеп айырысу күні UF индексі арқылы шартты соманы Чили песосымен қайта есептеу арқылы алынады. Басқа тарап оның орнына Чили песосындағы балама шартты сома бойынша ақы төлеу кезеңінің аяғындағы ICP индексінің ақы төлеу кезеңінің басындағы ICP индексіне арақатысымен ұсынылған Самага овернайт ставкасын төлейді.

Чилидің биржадан тыс нарығында сондай-ақ CLP/Самага және UF/Самага своптарымен салыстырғанда белсенділігі төмен болып табылатын CLP/USD Libor және UF/USD Libor әр түрлі валюталар бойынша пайыздық своптар айналыста болады. Өзгермелі ставканың тарабы доллармен алты айлық Libor ставкасымен ауыстырылған кезде, белгіленген своп ставкасының тарабы Самага пайыздық ставкалар своптарымен өте ұқсас болады.

Мемлекеттік бюджеттің дефицитін инфляциялық емес жабу және мақсатты мемлекеттік бағдарламаларды қаржыландыру мақсатында Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі үкімет атынан мемлекеттік қазынашылық міндеттемелерді шығарады.

Сондай-ақ, жергілікті бюджеттердің дефицитін инфляциялық емес жабу үшін муниципалдық бағалы қағаздар – облыстық әкімдіктердің облигациялары шығарылады.

Қазақстанның Ұлттық Банкі айналыстағы ақша массасын реттеу, инфляциялық үдерістерге және бағаларға әсер ету, төлем балансын реттеу, республикалық бюджеттің қасалық орындалуын қамтамасыз ету мақсатында Ұлттық Банктің қысқа мерзімді ноталарын шығарады.

Қазақстандағы валюта нарығына электрондық сауда-саттық жүйесін пайдаланумен «онлайн» режимінде күн сайын сауда-саттық жүргізілетін Қазақстан қор биржасы, биржадан

қазынашылық облигациялар, мүліктің құны, жалдау ақысы және ұзақ мерзімді келісім-шарттар бойынша төлем міндеттемелерін анықтау кезінде кеңінен қолданылады.

²⁶ Indice Samara Promedio (ICP) 2002 жылы енгізілген және қазіргі уақытта нарықта номиналдық Чили песосымен белгіленген және сол сияқты UF-пен белгіленген көптеген пайыздық ставкалар своптары үшін негізгі болып табылады. Осы индекс күн сайын, сол күні жабылған барлық банкаралық овернайт операцияларының орташа алынған санымен реттеледі. Бұл шын мәнінде Самага овернайттың орташа банкаралық ставкасы бойынша күн сайын қайта инвестицияланатын овернайттың депозиттік шотқа толық қайтарылуын қадағалайтын индекс.

тыс банкаралық нарық, сондай-ақ қолма-қол валютамен айырбастау операцияларын жүргізетін валюта айырбастау пункттерінің желісі кіреді.

Қазақстанның Ұлттық Банкі мемлекеттік ақша-кредит саясатын жүзеге асыру шеңберінде ішкі валюта нарығына қатысады.

Банктердің қысқа мерзімді өтімділігін қамтамасыз ету мақсатында Ұлттық Банк банктерге және/немесе банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын және Ұлттық Банкте шоттары бар ұйымдарға қамтамасыз ету үшін кері РЕПО операциялары, шетел валютасымен СВОП – операциялары және қысқа мерзімді заемдар нысанында қайта қаржыландыру заемдарын береді.

Қайта қаржыландыру заемдарын ұсыну мерзімін, қамтамасыз ету тізбесін, қамтамасыз етуді дисконттау құнын және пайызын Ұлттық Банктің Ақша-кредит саясаты жөніндегі техникалық комитеті белгілейді және Ұлттық Банктің сайтында жарияланады.

Чили инвесторларының ішкі нарықтағы құрамы институционалдық, жеке және шетелдік инвесторлардан тұрады. Институционалдық инвесторларға, бағалы қағаздар нарығы туралы заңнамада айқындалғандай, бұлар, қаржы корпорациялары, сақтандыру компаниялары, жергілікті қайта сақтандыру ұйымдары және қорлардың басқарушылары жатады. Ішкі нарықтың негізгі қатысушылары қаржы ұйымдары және инвесторлардың екі ірі санаты – зейнетақы қорлары және сақтандыру компаниялары болып табылады.

Банк жүйесі 26 банктен тұрады. Олар негізгі үш санатқа бөлінеді: құрылған банктер (20); шетелдік банктердің филиалдары (5) және мемлекеттік банк – Banco del Estado de Chile. Зейнетақы жүйесі AFPs – Administradoras de Fondos de Pensiones деп аталатын зейнетақы қорларын басқару жөніндегі 6 жеке компаниядан тұрады. Сонымен қатар, Чилиде 51 сақтандыру компаниясы бар, оның ішінде 30-ы өмірді сақтандыруға және 21 жалпы сақтандыруға мамандандырылған (2006 жылғы желтоқсандағы жағдай бойынша).

Чилидегі зейнетақы жүйесі жеке шоттары бар салымдардың ескі ортақ жүйесінен жеке жүйесіне көше отырып, 1980 жылы реформаланды. Жеке шоттарды зейнетақы қорларын басқарушылар деп аталатын зейнетақы қорларын басқару жөніндегі жеке компаниялар басқарады. Чилидегі зейнетақы жүйесін зейнетақы қорларын реттеу жөніндегі қадағалау органы реттейді.

Қызметкерлер екі шешім қабылдауы тиіс: олардың жеке шоттарын зейнетақы қорларын басқару жөніндегі қандай компания басқаратынын таңдау және өзінің инвестицияларын зейнетақы қорларын басқару жөніндегі әрбір компания ұсынатын портфельдердің әр түрлі бес түрі арасында бөлу. Портфельдердің бес түрі (А,В,С,Д және Е) қызметкерлерге тәуекелдердің әр түрлі дәрежесін ұсынады. Қызметкерлер өздерінің шоттарын зейнетақы қорларын басқару жөніндегі компаниялар арасында жылына 2 рет тегін аудара алады. Егер олар өз активтерін жылына 2 реттен жиі аударса, зейнетақы қорларын басқару жөніндегі компаниялар комиссия алуы мүмкін. «А» қорлары – бұл неғұрлым тәуекелді активтер, ал «Е» қорларының тәуекелі төмен. Дегенмен, зейнетақы жүйесі активтерінің жартысына жуығы «С» түріндегі портфельге орналастырылған. Зейнетақы қорларын басқару жөніндегі компаниялардың қатаң бақыланатынына қарамастан, олар Латын Америкасындағы ең икемді инвестициялық режимдердің біріне ие.

Екінші ірі инвесторлар (көлемі бойынша) сақтандыру компаниялары болып табылады. Сақтандыру компаниялары негізінен корпоративтік облигацияларға инвестициялайды.

Орташа алғанда, Чилиде инвестициялық қорлардың үш түрі бар: қысқа мерзімді белгіленген кірістілігі бар инвестициялық қорлар; орташа және ұзақ мерзімді белгіленген кірістілігі бар инвестициялық қорлар; акционерлік қорлар. Арнайы корпорациялар басқаратын инвестициялық қорларды бағалы қағаздар және сақтандыру жөніндегі қадағалау органы лицензиялауы тиіс.

Тұтастай алғанда, Чилидің қаржы жүйесін үш негізгі ұйым реттейді: бағалы қағаздар және сақтандыру жөніндегі қадағалау органы, бұл орган бағалы қағаздар нарығының және сақтандыру нарығының қатысушыларын қадағалауды жүзеге асырады; зейнетақы қорларын реттеу жөніндегі қадағалау органы, бұл орган зейнетақы қорлары және қорларды

басқарушылар нарығын реттейді; банктік және қаржы ұйымдары жөніндегі қадағалау органы, бұл орган банк жүйесін реттейді. Орталық банк сондай-ақ маңызды реттеуші роль атқарады. Соңғы уақытта Қаржы вице-министрі басқаратын Капитал нарығы жөніндегі комитет реттеуші қаржы саясатын Үкіметпен үйлестіруді жүзеге асырады. Оған Қаржы министрлігінің кеңесшілері, қадағалау органдары мен орталық банктің қызметшілері кіреді.

Қазақстан сондай-ақ 1998 жылдан бастап зейнетақымен қамсыздандырудың ортақ жүйесінен зейнетақымен қамсыздандырудың жаңа жүйесіне көшті. Жинақтаушы зейнетақы жүйесін енгізу Қазақстанның азаматтарына инвестициялау мүмкіндіктерінің пайда болуы нәтижесінде ұлғаятын зейнетақы жинақтауды жүзеге асыруға мүмкіндік берді.

Зейнетақымен қамсыздандырудың жинақтау жүйесі жұмысының негізгі қағидаты барлық зейнетақы қорларындағы инфляция деңгейін есепке ала отырып, барлық міндетті зейнетақы жарналарының мемлекет кепілдік беретін сақталуы болып табылады.

Қолданылып жүрген зейнетақы заңнамасына сәйкес жинақтаушы зейнетақы жүйесімен қатар ортақ жүйе де сақталып отыр. Ортақ жүйе зейнеткерлікке шыққан зейнеткерлердің зейнетақысын және ортақ жүйе кезінде өтіл жинаған қызметкерлердің зейнетақысын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, ерікті кәсіби зейнетақы жарналары енгізілді – бұл зиянды өндірістерде жұмыс істейтін адамдарды материалдық қолдау мақсатындағы қосымша жарналар.

Қазіргі уақытта жинақтаушы зейнетақы қорлары ірі институционалдық инвесторлар болып табылады, олар активтерін ішкі қаржы құралдарына орналастыра отырып, экономиканың нақты секторын инвестициялауды белсенді жүзеге асырады.

Қазақстанда қаржы нарығының негізгі сегменттерінің (банк секторы, зейнетақы, сақтандыру нарықтары және бағалы қағаздар нарығы) қызметін реттеуді 2004 жылдан бастап бірыңғай реттеуші орган – Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі жүзеге асырады.

Капитал нарығының 2001 жылғы қарашада болған бірінші реформасы алдында шетелдік инвесторлардың белгіленген кірістері бар бағалы қағаздарға инвестициялау жөніндегі салық міндеттемелері бағалы қағаздардың ел ішінде немесе шетелде шығарылуына тәуелді болды. Егер бағалы қағаздар шетелде шығарылса, онда олардың Чили валютасында (песо немесе UF) немесе шетел валютасында деноминирленгеніне қарамастан, пайыздар төлеуге салынған салық 4% құрады. Бұл ретте ел ішінде шығарылған бағалы қағаздар үшін пайыздық кіріске салынатын салық 35% құрады.

Ішкі капитал нарығының өтімділігін ұлғайту және жаңа шетелдік инвесторлар тарту үшін ресми түрде 2001 жылғы қарашада басталған капитал нарығын бірінші реформалау кезінде жаңа салық заңнамасы енгізілді. Жаңа салық заңнамасы бойынша белгіленген кірісі бар, жергілікті валютаға деноминирленген және жергілікті қор нарығында шетелдік институционалдық инвесторлар сатып алған бағалы қағаздар бойынша пайыздық кірістерге салынатын салық 35%-дан 4%-ға азайтылды. Шетелдік институционалдық инвесторлар белгіленген кірісі бар инвестициялар бойынша капитал құнының ұлғаюына салынатын салықтан босатылды. Институционалдық инвесторлар болып табылмайтын, Салық қызметіне белгілі шетелдік инвесторларға капитал құнының ұлғаюына 35% мөлшерде және пайыздық кіріске 4% мөлшерінде салық салынды.

Чили сондай-ақ көптеген елдермен Салық салу туралы екіжақты келісім жасады және егер осындай келісім күшінде болса, бір елде төленген салықтар басқа елде есепке алынады.

Қазақстанда бағалы қағаздар нарығын дамыту, оның халықаралық капитал нарықтарымен бірігуін қамтамасыз ету, Қазақстан экономикасына инвестицияларды тарту, Қазақстан капиталының шетелдік бағалы қағаздар нарықтарына шығуы мақсатында 2007 жылы Үкімет Алматы қаласының Өңірлік қаржы орталығын құрды.

Қаржы орталығының міндеттері шетелдік және сол сияқты Қазақстандық инвесторларды, эмитенттерді және кәсіби қатысушыларды қаржы орталығының арнайы сауда алаңына тарту, Қазақстандағы бағалы қағаздар нарығының тиімді дамуы үшін жаңа қаржы құралдарын әзірлеу және енгізу, сондай-ақ қаржы орталығын одан әрі дамыту болып

табылады. Сондай-ақ қолданылып жүрген заңнамада бағалы қағаздармен операцияларды жүзеге асыруға байланысты салық жеңілдіктері көзделген.

Тұтастай алғанда, жоғарыда жазылғандарды қорытындылай келе, Чили мен Қазақстан Республикасының қаржы жүйелері көптеген аспектілерінің ұқсас екенін атап өтуге болады. Атап айтқанда, Чилидің Орталық Банкі ақша-кредит саясатын орталық банк саясатының айқындылығын қамтамасыз ететін және нарық қатысушыларының сенімін күшейтетін инфляциялық таргеттеу негізінде жүргізеді. Қазақстан Ұлттық Банкі қазіргі уақытта ендіру сатысында тұрған инфляциялық таргеттеуге көшу туралы мәлімдеді. Қазақстанда сондай-ақ қор нарығындағы операцияларға салық салудың жеңілдік берілген режимі бар, оған бағалы қағаздарды сату кезіндегі құнының өсуінен, меншік акциялары құнының олардың номиналдық құнынан өсуінен алынған кірістерге салық салудан босату және басқа жеңілдіктер кіреді. Сонымен қатар, Чилидегі сияқты Қазақстанда да жинақтаушы зейнетақы жүйесі табысты жұмыс істеуде. Бұл ретте жинақтаушы зейнетақы қорлары ішкі нарықтағы ірі инвесторлар болып табылады, сондай-ақ зейнетақы нарығы қатысушыларының қызметін реттеуді жүзеге асыратын бөлек қадағалау органы бар.

Сонымен қатар, Чилидің тәжірибесі кейіннен Қазақстанда ендіру үшін, атап айтқанда, қаржы құралдарының сан алуандығы, баға тұрақтылығын қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдау және алыпсатарлық қысқа мерзімді капитал ағындарымен күрес, сондай-ақ зейнетақы активтерін инвестициялау және клиентке инвестициялық портфельдің түрін таңдау құқығын беру үшін портфельдердің әр алуан түрлерін пайдалану мәселелерінде өте қызықты болады.

Қаржылық есептілікті жасау кезінде ХҚЕС (Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарын) қолдану бөлігінде, сондай-ақ ЕУРАЗЭҚ елдері орталық банктерінің қызметкерлерін оқытуда және біліктілігін арттыруда тәжірибе алмасу

Омаров С.С.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Бухгалтерлік есеп департаментінің Бас бухгалтерия басқармасының жетекші маманы-экономисі.

Амангелдиева А.Ө.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Бухгалтерлік есеп департаментінің Бас бухгалтерия басқармасының жетекші маманы-экономисі.

Қандай да болмасын субъектінің қаржылық есептілігін жасау кезінде ХҚЕС-ты қолдану қаржылық ақпаратты пайдаланушыға заңды тұлғаның қазіргі жағдайын анағұрлым егжей-тегжейлі және жан-жақты талдауға мүмкіндік береді және өз инвестициясы мен болашақтағы жоспарына қатысты оңтайлы және дұрыс шешім қабылдауға ықпал етеді. Бұдан әрі ХҚЕС-ты қолдана отырып қаржылық есептілікті жасау кез келген заңды тұлға үшін қажетті фактор болып табылатын пайда табу және халықаралық нарықтың жаңа сатыларын меңгеруге бағытталған капиталдың, жұмыстардың, тауарлар мен қызметтердің халықаралық нарығына енуге жол ашады.

Бүгінгі күні қалыптасқан нарықтық қатынастар кезінде істерді дұрыс жүргізу, бәсекеге қабілетті өнімді өндіру және сапалы қызметтерді көрсету үшін білікті мамандар қажеттілігі аса өзекті мәселе.

2008 жылғы 17 - 19 маусым аралығында Тула қаласындағы РФОБ Аймақаралық оқу орталығында Ресей Федерациясының Орталық Банкі орталық (ұлттық) банктерде ХҚЕС-ты қолдану бойынша Қазақстан, Беларусь, Ресей, Тәжікстан, Армения, Украина және Өзбекстан орталық (ұлттық) банктері қызметкерлерінің қатысуымен семинар ұйымдастырған болатын.

Қаржылық есептілікті жасау кезінде ХҚЕС қолдану мәселелері бойынша қазіргі кезде ХҚЕС-ты ұлттық деңгейде қолдану тәсілдері өзгеріп отыратынын атап өткен жөн. ХҚЕС-тың талаптарына сәйкес қаржылық есептілікті жасау мынадай жолдармен іске асырылуы мүмкін:

1) ХҚЕС-ты тікелей жасалған операцияларды көрсету және қаржылық есептілікті жасау кезінде қолдану. Тиісінше бухгалтерлік есептің ұлттық стандарттарын әзірлеу және қолдану қажеттілігі жоқ;

2) ХҚЕС сәйкес бухгалтерлік есептің ұлттық стандарттары бойынша жасалған қаржылық есептілікті түзету. Басқаша айтқанда, банк ұлттық стандарттармен қатар ХҚЕС талаптарын басшылыққа алады және тиісінше екі қаржылық есептілікті: бірін бухгалтерлік есептің ұлттық стандарттарына сәйкес, екіншісін – ХҚЕС бойынша жасайды.

ХҚЕС-ты Ресей Федерациясының Орталық Банкі ұйымдастырған осы семинарға қатысушы елдерде қолдану мынадай жолмен жүзеге асырылады:

Қазақстан Республикасы мен Армения Республикасының Ұлттық (Орталық) банктері ХҚЕС-ты жоғарыда көрсетілген бірінші тәсілге сәйкес қолданады;

Екінші тәсілге сәйкес қаржылық есептілікті түзету Ресей Федерациясының, Беларусь Республикасының, Украинаның, Өзбекстанның Ұлттық (Орталық) банктерінде қолданылады. Бұл ретте бухгалтерлік есептің ұлттық стандарттары бойынша жасалған қаржылық есептілік Ұлттық (Орталық) банктің таза кірісін мемлекеттік бюджетке бөлу (аудару) туралы мәселені шешу кезінде басты рөл атқарады және басқа мемлекеттік органдарға ұсынылады.

Тәжікстан Ұлттық Банкі ХҚЕС бойынша қаржылық есептілікті жүргізу мен жасауға көшу мақсатында бухгалтерлік есепті қайта құру сатысында тұр.

Алайда жүргізілген таныстыру және баяндамалардың нәтижелері бойынша ХҚЕС қолдану саласында Қазақстанның Ұлттық Банкі алдыңғы қатарда орын алады деп қорытынды жасауға болады. «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының Заңына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар нәтижесінде ХҚЕС Қазақстанда 2003 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданылады, бірақ оның негізгі ережелерін нақты қолдану 1995 жылдан бастап жүзеге асырылып отыр.

Қазақстан Республикасында қолдану тұрғысынан Ресей Банкі қызметкерлерінің кәсіби біліктілігін ХҚЕС саласында жүйелі негізде арттыру үрдісін ұйымдастыру тәжірибесі анағұрлым қызығушылық тудырады. Қызметкерлерді оқыту Ресей Банкі жұмысының маңызды бөлігін құрайды.

ХҚЕС жүйелі негізде оқыту тұжырымдамасы 2003 жылдан бастап іске асырылады. Оқыту Банк қызметкерлерінің теориялық білімін ХҚЕС саласында жетілдіруге, ХҚЕС бойынша қаржылық есептілікті дайындау мен талдаудың сапалы практикалық дағдыларын алуға және есеп саласында халықаралық сертификаттарды алуға бағытталған.

ХҚЕС жүйелі оқыту моделі мынадай болып көрсетілген:

1 - кезең – "ХҚЕС бойынша базалық білім мен дағдыларды меңгеру" (базалық, орта және ілгері деңгей жалпы ұзақтығы 7 апта);

2 - кезең – "Кәсіби сертификация" (ХҚЕС бойынша АССА дипломы; АССА, САР/СІРА кәсіби біліктілігі);

3 - кезең – "ХҚЕС бойынша кәсіби деңгейді қолдау" (жекелеген стандарттарды тереңдетіп зерделеу; ХҚЕС жаңа енгізулерді және өзгерістерді зерделеу; тақырыптық семинарлар және дөңгелек үстел, арнайы бағдарламалар).

Бұл үлгі мынадай мақсатты топтарға: басшыларға; ХҚЕС бойынша қаржылық есептілікті дайындауға қатысатын бөлімшелердің қызметкерлеріне; қаржы қызметтеріне; ішкі аудитке; талдау қызметтеріне бағытталған. Бұл ретте ХҚЕС меңгеру нақтылығының көлемі мен дәрежесі әрбір нақты мақсатты топ алдында тұрған функционалды міндеттерді ескере отырып өзгеріп отырады.

ХҚЕС оқытудың негізгі міндеттеріне тиімді корпоративтік басқаруды жүзеге асыру мақсатында ХҚЕС бойынша дайындалған қаржылық есептіліктегі ақпаратты белсенді пайдалану дағдыларын қалыптастыруды; ХҚЕС бойынша қаржылық есептілікті дайындау үшін қажетті қаржы ақпаратын өңдеудің математикалық әдістерін пайдалану дағдыларын дамытуды; шаруашылық өмір фактілерінің маңыздылығын бағалау, құндық өлшеу, жіктеу мен бағалау кезінде кәсіби ойлау дағдыларын пысықтауды; компания қызметінің нәтижелерін бағалау мақсаттары үшін ХҚЕС бойынша қаржылық есептілік негізінде есептелген қаржылық көрсеткіштерді пайдалану дағдыларын дамытуды жатқызуға болады.

Қазіргі кезде РФ Орталық Банкі өз мамандарын оқыту мәселесіне ерекше мән беріп отыр. Мәселен, РФОБ-ның базасында сырттан тартылған мамандармен қатар банктің өз мамандарының күшімен қызметкерлерді оқыту және қонақ үй нөмірлерінде орналастыру жүргізілетін бірқатар оқу орталықтары бар. Осылайша, ҚРҰБ үшін Қазақстан Ұлттық Банкі базасында ҚРҰБ жүйесінің қызметкерлерін, сондай-ақ ҚРҰБ-ға тәжірибе алмасу мақсатында келетін басқа мемлекеттердің өкілдерін оқыту үшін толыққанды оқу орталығын немесе арнайы жабдықталған оқу сыныптарын құру мәселесін қарау өте көкейкесті мәселе деп санаймыз.

ҚРҰБ, оның ішінде Бухгалтерлік есеп департаменті жүргізіп отырған Халықаралық қаржылық есептілік стандарттарын бұдан әрі ендіруге бағытталған белсенді жұмысты бұдан әрі жалғастыру қажет, өйткені Қазақстан бүгінгі күні ХҚЕС ендіру мәселесінде шын мәнінде көшбасшы болып отыр, бұл өзінің қаржы институттарының барынша айқындығын көрсетуге талпынатын мемлекет ретінде республиканың беделіне оң әсер етеді.